

Азимов Саиджон Суннатжон ўғли
ТДИУ, ЕК– 03 гуруҳ талабаси,
Касимов Азамат Абдукаримович
ТДИУ, PhD, илмий раҳбар

ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ВА УНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистонда банк платформалари орқали рақамли банк хизматларини кўрсатиш жараёнлари ёритилиб, унинг механизми ишлаб чиқилган. Шунингдек, рақамли банк платформалари орқали кўрсатилаётган банк хизматларини янада ривожлантириш механизми таклиф этилган.

Калим сўзлар: банк, рақамли бан хизматлари, банк платформаси, тўлов тизими, тўлов провайдерлари.

Глобаллашув ва тармоқлараро интеграциялашув шароитида хизмат турларининг янги замонавий инновацион шакллари ва рақамли платформалар кенгайиб бормоқда. Хизмат кўрсатиш соҳаси вакиллари улар ёрдамида ўз хизматларини жаҳон миқёсига олиб чиқиш, фойдаланувчи мижозлар сонини чексиз ошириш имкониятларига эга бўлишмоқда. Айниқса, ижтимоий– иқтисодий жараёнлар ҳамда муносабатларда инновацион рақамли платформаларнинг роли тобора ошиб бормоқда. Жумладан, Google, Yandex, Amazon, Gov.uz, Olx ва бошқа платформалар шулар жумласидан.

Буларнинг барчасига замонавий ахборот технология (IT)лари ва уларнинг дастурий таъминоти соҳасидаги илмий– техник тараққиёт ютуқлари орқали эришилмоқда.

Тараққиётнинг бугунги даврида аҳолининг онлайн муносабатларида рақамли банк хизматларининг роли ҳам ошиб бормоқда. Чунки, аҳоли кундалик эҳтиёжларини қондиришда бевосита рақамли банк хизматларидан фойдаланади (товар ва хизматлар тўловлар, коммунал тўловлар, бошқа тўловлар, халқаро ва маҳаллий пул ўтказмалар, валюта айрибошлаш, банк ҳисоб варақларида пулларни сақлаш ёки банк кредитларидан фойдаланиш ва ҳоказалар). Буни бугунги ананавий банк тизимлари негизида ташкил этилиб, тобора ривожланиб бораётган банк рақамли платформалари мисолида яққол кузатиш мумкин.

Банк рақамли платформасидан фойдаланишда бугунги кунга келиб энг оммалашиб бораётган, амалаётда мувофақиятли фойдаланилаётган тизим бу “Mobile banking” иловаларидир. Бунинг асосий сабаби “Mobile banking” иловаларидан фойдаланиш учун биргина мобил телефон (планшет)нинг ўзи кифоядир. Мобил телефон (планшет) эса бугунги кунда энг кўп тарқалган IT қурилмаси ва уни интернет тармоғига улаш қулай ҳамда арзондир.

Ҳозирги даврда электрон тўловлар ва бошқа рақамли банк хизматларини кўрсатиш соҳасида мобил банк иловалари билан рақобатлашиб, жадал оммалашаётган электрон тизим сифатида турли тўлов провайдерлари фаолият юритиб келмоқда.

Аммо, тўлов провайдерлари иловаларига қараганда мобил банк иловаларининг фойдаланувчилари учун ҳам тўлов олувчи, ҳам қабул қилувчи томонлар учун трансчегаравий тўлов воситаларини қўллашни ва улардан мақбул фойдаланиш учун жараёнларни созлашни ўрганиш қийин ва кўп вақт талаб этмоқда.

Қайд этиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг тўлов тизими барқарорлигини таъминлаш соҳасидаги вазифаларидан бири халқаро

стандартларга жавоб берадиган кулай, ишончли ва хавфсиз тўлов хизматлари инфратузилмасини яратишдан иборатдир.

2022 йилнинг 1 июнь ҳолатига Ўзбекистон Республикасида 5 та тўлов тизими фаолият юритаётган бўлиб, шулардан 3 таси Марказий банкнинг тўлов тизимлари (Банклараро тўлов тизими, Ҳисоб– китоблар клиринг тизими ва Тезкор тўловлар тизими) ва қолган 2 таси UZCARD (“Yagona Umumrespublika Protsessing Markazi” МЧЖ) ва НУМО (“Milliy Banklararo Protsessing Markazi” МЧЖ) тўлов тизимлари) белгиланган тартибда Марказий банкдан лицензия олган хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобланади.

Шунингдек, 2022 йилнинг 1 июль ҳолатига Марказий банк томонидан 27 та юридик шахсларга тўлов ташкилоти фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензия берилган бўлиб, улар қуйидагилар: “Click” МЧЖ, “Brio Group” МЧЖ, “Inspired” МЧЖ, “National Innovative Payment Technologies” МЧЖ, “Paybox” МЧЖ, “Maroqand” МЧЖ, “Milliy pochta to‘lovlari” МЧЖ, “International Eco Pay” МЧЖ, “Payment Aggregation Systems” МЧЖ, “Alif Tech” МЧЖ ХК, “Woopay uz” МЧЖ, “Genesis Innovation” МЧЖ, “Plum technologies” МЧЖ, “Global solutions” МЧЖ ХК, “Avtomatlashtirilgan transport to‘lov tizimi operatori” МЧЖ, “Mayasoft” МЧЖ, “E-services house” МЧЖ, “Yurt Pay” МЧЖ, “Choykhona” МЧЖ, “Zplat” МЧЖ, “Center for digital technology and innovation” МЧЖ, “Tezpay” МЧЖ, “Payload” МЧЖ ҚК, “Interpay Sys” МЧЖ, “Panda internet technology” МЧЖ ХК, “Multicard payment” МЧЖ ва “PAY-WAY” МЧЖ.

Бундан ташқари, “электрон ҳамён” хизматига эга ва электрон пуллар тизими сифатида марказий банкдан руйхатдан ўтиб, фаолият юритиётган тизимлар ҳам мавжуд. Жумладан, “BRIO GROUP” МЧЖ, “INSPIRED” МЧЖ, “CLICK” МЧЖ, “WOOPAY UZ” МЧЖ ва “ALIF TECH” МЧЖ.

Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими мамлакатимизнинг энг муҳим ҳисобланган электрон тўлов тизими сифатида барча тўлов тизимлари ишлаши учун пойдевор ҳисобланади.

Марказий банкнинг Банклараро тўлов тизимида банклараро тўловларни амалга ошириш мақсадида республикадаги барча 31 та тижорат банклари тўлов тизими иштирокчилари сифатида уланган.

Мазкур тўлов тизимида тўловлар реал вақт режимида ялпи ҳисоб– китоб тамойили асосида тўлов ҳужжати келиб тушган вақтдан бошлаб бир неча сониялар ичида амалга оширилади ҳамда натижаси тўғрисида ташаббускор ва бенефициарга хабар юборилади. Ушбу тизим асосида тўлов тизими орқали амалга оширилган ҳисоб– китоблар ҳақида маълумот олиш мумкин.

2022 йилнинг январь– май ойларида Банклараро тўлов тизими орқали амалга оширилган транзакциялар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 16 фоизга камайиб, транзакциялар суммаси 38 фоизга ошган.

Мазкур жараёни тижорат банклари кесимида таҳлил натижаларига кўра, жами 31 та тижорат банклари томонидан жорий йилнинг июль ойи давомида 1,1 миллиондан ортиқ тўловлар қабул қилинган бўлиб, уларнинг 28709,39 млрд. сўмни ташкил этган.

Таҳлилий маълумотларга кўра, жорий йилнинг биргина июль ойи давомида энг кўп тўлов операцияларини амалга оширган тижорат банкларидан Миллий банк 119844 та тўлов (5426,11 млрд. сўм), Узсаноат қурилиш банки 120606 та (5807,94 млрд. сўм), Микрокредит банк 86149 та (796,49 млрд. сўм), Халқ банки 128540 та (1324,86 млрд. сўм), Қишлоқ қурилиш банки 111090 та (1085,93 млрд. сўм) ва Ҳамкор банк 111863 та (2314,89 млрд. сўм) тўлов операцияларини амалга оширган.

Бу фақат банк кассалари, mobile banking иловалари ва online banking платформалари орқали амалга оширилган тўловлардир. Бундан ташқари, “Payme”, “Click”, “Click Evolution”, “Oson” ва “Woy– wo” каби тўлов провайдерлари орқали ҳам кўплаб жисмоний шахслар тўловларни амалга ошириб келмоқда.

Бундан кўриниб турибдики, бугунги кунда аҳолининг тўлов хизматларига бўлган эҳтиёжи кундан– кунга ортиб бормоқда.

Тўлов тизимлари иқтисодиётнинг энг муҳим тармоқларидан бўлиб ҳисобланади. Чунки мамлакат иқтисодиётини замонавий технологиялар асосида ишловчи тўлов тизимларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Тўлов тизимлари пул мавжуд бўладиган майдондир. Тўлов тизимлари давлат молиясининг барқарорлигига асос бўлиб ҳисобланади, иқтисодиётдаги операцион харажатларни камайтиради, молдиявий ва бошқа ресурсларнинг самарали ишлатилишини оширади, молия бозорининг ликвидлигини кучайтиради ва пул– кредит сиёсатининг олиб борилишига ҳисса қўшади. Шу сабабдан, тўлов тизимларини ривожлантиришни ўрганиш муҳим бўлиб ҳисобланади.

Тўлов инструменти – бу фойдаланувчига пул воситаларини ўтказишга имконберишчи исталган тўлов воситасидир. Бошқача қилиб айтганда, тўлов инструментини тўлов воситаси деб аташ мумкин. Ахборотни ўз ичига олган ва тўловчига тўловни амалга ошириш, шунингдек тўловчи билан электрон тўлов воситаларининг эмитенти ўртасида тузилган шартномада назарда тутилган бошқа операцияларни амалга ошириш имконини берадиган банк картаси ёки бошқа электрон жисм электрон тўлов воситаларидир [1].

Ҳозирги пайтда кенг тарқалган тўлов воситаларини бешга бўлиб ўрганади: рақамли тўловлар, банк тўлов карталари орқали тўловлар, кэшбек; мобил иловалар орқали тўловлар, финтех стартаплар [2].

Рақамли иқтисодиёт шароитида, аҳолининг тўлов хизматларини амалга оширишида янада қулайликлар яратиш мақсадида, интернетнинг турли платформаларида “электрон ҳамён”лар яратилди. Жумладан, минтақавий ва глобал электрон ҳамёнларнинг умумий кўриниши Ҳиндистон, Хитой ва Лотин Америкасида MENA тизими қамраб олган, уларга Google Pay, Apple Pay, Yandex. компаниялар маълумотлари киради. Шунингдек, Money, Fitbit, Samsung Pay, Alipay.

Умуман олганда рақамли трансформация кириб бормаган соҳа қолмади. Айниқса, COVID– 19 пандемияси шароитида рақамлаштириш жараёнлари тезлашиб кетди. Карантин чекловлари туфайли тармоқ ва соҳа корхоналари ўз ресурсларини рақамлаштиришга ўтишга мажбур бўлди. Натижада, янги рақамли дунёда, муваффақиятли хизмат кўрсатишнинг ажойиб ва ноёб тажрибалари шаклланди ва таъкомиллашиб бормоқда.

Адабиётлар рўйхати:

1. Шарипова Н. Иқтисодиётда замонавий тўлов инструментлари ва уларни такомиллаштириш масалалари // Молия ва банк иши электрон илмий журнали. IV сон. июль– август, 2020 йил.
2. Glasheen J. Payment Depot Popular Payment Methods for Millennial Customers, The Paypers – Payment Methods Report Innovations in the Way We Pay. 2019. – p 57.
3. <https://cbu.uz>